

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.5.1/50>**Бикова Т. В.**

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ГЕРОЇВ У РОМАНІ
І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО «ГЕТЬМАН ІВАН ВИГОВСЬКИЙ»**

У статті досліджено національний характер героїв роману «Гетьман Іван Виговський» класика української прози – Івана Нечуя-Левицького. Автором розглянуто особливості української ментальності через образ головного героя твору та козацтва, духовенства, інших політичних діячів. Проаналізовано основні риси українського характеру, такі як волелюбність, стратегічне мислення, відвага, а також внутрішні суперечності, що впливали на історичний розвиток України; порівняно українську та московську політичні традиції. Роман представлено як важливий літературний твір, що відображає ключові риси національної самосвідомості.

Основну увагу статті приділено зображенню центрального героя роману – історичного персонажа Івана Виговського, який, будучи представником козацької еліти, змушений балансувати між особистими переконаннями і політичною реальністю. Національний характер цього персонажа розкривається через його моральні дилеми, стратегічні рішення і прагнення до збереження незалежності України в умовах зовнішнього та внутрішнього тиску. Виговський діє за складної політичної ситуації та суперечливих політичних тенденцій свого часу. Додатково у статті розкрито характери інших персонажів роману, козацтва, представників духовенства та московських політичних опонентів. Козаки є ключовими постатями, носіями національних традицій свого часу. Через них автор показав політичні й військові проблеми в Україні та емоційні, моральні переживання нації в умовах боротьби за суверенність.

Зміст статті зосереджено на тому, як через національний характер героїв І. Нечуя-Левицького передав і внутрішні суперечності в українському суспільстві у цей складний історичний час, що важливо для розуміння історичного контексту, політичної ситуації в Україні середини XVII століття. Автор статті підкреслює, що роман «Гетьман Іван Виговський» має велике значення для вивчення національної свідомості та історії України, адже через національні характеристики героїв він дозволяє глибше зануритися у психологічні та політичні аспекти епохи.

Ключові слова: Іван Виговський, І. Нечуй-Левицький, національний характер, козацтво, історичний роман, Гетьманищина, українська ментальність, Гадяцька угода, політична свідомість, духовність, суверенність.

Постановка проблеми. Сучасні вітчизняні дослідження часто наголошують на важливості розуміння національного характеру, самосвідомості і ментальності українців, що особливо актуально у контексті літературної спадщини XIX століття. Роман Івана Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський» відображає основні моменти історії України середини XVII століття. А розкриття національного характеру героїв є однією з основних тем у творі, зокрема, на прикладах образу Івана Виговського, козаків, митрополита

Сильвестра та інших образах, хто оточує головного героя.

У сучасній науці немає одностайної оцінки політичної діяльності гетьмана Івана Виговського. Козацькі літописи, що мають важливу роль у формуванні історичної концепції, вперше подають контекст епохи руїни й зображують постать гетьмана. У творчості письменників другої половини XIX століття історичне буття народу стало об'єктом художнього аналізу, де переосмислюється роль особистості в історії та

значення історичних подій для людства [1; 2]. У такому контексті історична постать розглядається як творець державності та активний суб'єкт української історії.

Історична проза І. Нечуя-Левицького відзначається особливим авторським підходом, що базується на його історіософських та ідейно-естетичних поглядах, а також на особистому осмисленні й трактуванні українського минулого. А тематика історичної прози класика охопила широкий спектр проблем, що зокрема аналізуються у наукових працях Н. Бойко, Я. Вільної, А. Калинчук, О. Олійниченко, О. Поди, І. Приходько, М. Тарнавського, Б. Червак та інших [3; 5]. Вивчення репрезентації історичних подій у козацьких літописах представлено в працях Д. Багалія, П. Білоуса, М. Возняка, М. Грушевського, Я. Дзири, Д. Дорошенка, М. Костомарова, Ю. Луценка, В. Соболя, І. Франка, Т. Чухліба, В. Шевчука, Н. Яковенко та інших дослідників [7; 7].

І. Нечуй-Левицький, окреслюючи історичні події та характери героїв, звернув увагу на складний процес формування національної ідентичності та зобразив риси національного характеру, що показують внутрішню силу та слабкості українців, особливості їх політичної свідомості та морально-етичні засади. Проте питання взаємодії таких рис у контексті роману та їхньої ролі в еволюції національної свідомості досі недостатньо досліджене. Тому для сучасного літературознавства актуальне вивчення художньої інтерпретації історіографії у творчості письменників цього періоду, особливо історичних романів І. Нечуя-Левицького.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття особливостей національного характеру героїв роману І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський», визначення основних рис національної ідентичності, що відображені в центральних та другорядних персонажах, а також виявлення їх впливу на формування політичної свідомості українців у контексті XVII століття.

Завдання статті полягає у тому, щоб охарактеризувати основні риси національного характеру, які представлені через персонажів твору; визначити, як І. Нечуй-Левицький через літературну форму зображує національні проблеми та моральні дилеми; зробити висновки щодо того, як національний характер героїв сприяв розвитку політичної ідентичності в Україні; провести порівняльний аналіз образів українських героїв із іншими національними типажми, представленими в історичній літературі. Варто зазначити,

що дослідження також дозволяє глибше зрозуміти взаємозв'язок між літературою та національною свідомістю; аналізувати, як твори І. Нечуя-Левицького допомагають виявити важливі аспекти історичного розвитку України.

Предмет та об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є роман І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський» як художній текст, який відображає національну свідомість та політичні прагнення українців у середині XVII століття. Предметом дослідження є національний характер героїв роману, зокрема образів І. Виговського, козаків та митрополита, а також їх вплив на формування національної ідентичності. Описуючи героїв, І. Нечуй-Левицький показав, як їхні особисті риси характеру взаємодіють із національними особливостями, визначаючи не тільки їхнє місце в історії, але й суспільні настрої того часу.

Виклад основного матеріалу. Роман І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський» є глибоким історичним твором, який відображає події середини XVII століття, зокрема гетьманування Івана Виговського та його боротьбу за незалежність для України. Автор розкрив перед читачем опозицію українського національного характеру із політикою загарбницького Московського царства, що зображене деспотичним та централізованим.

Іван Виговський – центральний персонаж твору, яскравий представник української політичної еліти, котрий представляє новий для своєї доби тип політичного лідера України. Це образ національного очільника, який із власної політичної зрілості та розуміння ухвалював складні рішення, які стосувалися майбутнього українського народу. У творі він є не просто гетьманом, а уособленням прагнення до незалежності України в умовах зовнішнього тиску з боку Московії та Польщі. Цей образ відзначається державницьким мисленням – він прагне зберегти незалежність Гетьманської України та знайти оптимальний шлях розвитку держави. Його дипломатичні зусилля спрямовані на зміцнення союзу з Річчю Посполитою через Гадяцьку угоду, що викликало неоднозначну реакцію суспільства. Письменник підкреслив розважливість та стратегічне бачення Виговського – він розуміє, що Україні необхідно балансувати між сусідами, аби уникнути поглинання.

У час дії в романі, як зазначає І. Нечуй-Левицький, «Київ уже давно мав магдебурзьке право: своє міське самоуправленство і свій суд», то волелюбні українці-кияни остерігалися, «щоб польські пани та магнати не одняли од їх міського самоуправленства» та раділи, що «польські пани, пущені Бог-

даном на Україну ще по Зборовському трактатові вже не вернуться ні в свої маєтності, ні до Києва, і само по собі не накладуть руки на магдебургію Києва» [5; 3].

Саме через образ національного лідера І. Нечуй-Левицький показав, як особистісні риси можуть перегукуватися з політичними ідеалами та національними прагненнями, зобразивши Виговського як людину, що прагне об'єднати розрізнену сусідами Україну та зберегти її незалежність і суверенітет: «Що то станеться тепер з Україною? Де їй дітись? До кого приставати? В кого заповоги шукати? Скільки вже пролито козацької крові! А скільки ще доведеться її пролити?» [5; 7]. Ця цитата демонструє його любов до рідного народу, на відміну від того ж Єремії Вишневецького з іншого однойменного твору письменника та глибоку стурбованість майбутнім Української держави і народу. Національний герой цілком усвідомлює складність ситуації та намагається знайти рішення, відчуваючи відповідальність перед народом, хоча його політика не завжди сприймається однозначно.

Автор підкреслив, що І. Виговський – це образ складної особистості, який об'єднує у собі національні риси як козака-воїна, так і політика-стратега. Його характер у романі доволі суперечливий: із одного боку, політик прагне зберегти незалежності українського народу і старшини, а з іншого – змушений вдаватися до компромісів, які викликають відчуття моральної двоїстості Виговського-стратега: «Я задумав знов з'єднатись з Польщею, – обізвався гетьман Виговський, – і вчиню це діло хоч би й декотрі козаки і не пристали на це...» [5; 27]. Проте І. Нечуй-Левицький неодноразово демонструє у творі, що не лише стратегічна політика українських очільників та зовнішніх ворожих втручань призводить до військово-політичних проблем в Україні, а й власне національна неусвідомленість української шляхти та їх бажання наживи: «Старий Демко... пригадав... облесливого Адама Киселя... і його зрадливість Україні й козакам, і йому стало важко на душі за гріхи православної української шляхти, котра тягла до Польщі і для своєї особистої вигоди була готова і сполячитись, і продати Польщі і хлопів, і козаків, і свою віру, і всю Україну» [5; 34]. Також письменник зазначає про деяку внутрішню розрізненість в Україні, пиху та зневагу вищих верств до простих людей і козацтва: «магнати й багаті православні пани нехтували козаками» [5; 6]. Зауважмо, що такі проблеми подекуди актуальні й у наш час.

Класик неодноразово наголошує у творі, що українці прагнуть суверенності та розвитку, а влада Москви діє через підкорення та уніфікацію народів: «Все йде до ліпшого, а не до гіршого становища, йде до гуманізму. Там блиснув світ гуманізму, і він освітив би Польщу, а за нею й Україну. З Москви цей світ не піде, та там його й загасили б, якби він туди зайшов: туди його не пустять, про це нема що й казати», – роздумує І. Виговський [5; 18]. А воєвода Немирич досить історично точно зауважує, що «Засядуть московські воєводи і у всіх наших містах і заберуть Україну в свої руки... Москва вже склалася з розбитих уділів в монархію, а монархія не стерпить нашої республіки на Україні і чи тепер, чи потім зламає й знесе наші порядки, наші привілеї, наш уклад» [5; 27]. Усе це підкреслює *різницю між українською та російською політичними традиціями та має значення для розуміння багатьох історичних подій*. Сам Іван Виговський прагне поєднати Україну політично та духовно, про що свідчить і репліка головного героя: «Унії нам не треба... Од неї в нас тільки сварка та змагання і між нами самими, і в нас з поляками... Ляхи не повинні микатись в наші справи, хоч би ми й були під Польщею» [5; 22].

У вуста Данила Виговського автор вклав проблему українського народу та нашої держави у відносинах із сусідом-імперцем – знищення суверенітету України: «Москва ніколи не попустить волі нашої шляхти, хоч би й православній, не тільки католицькій», а князь Соломирецький підіймає ще одну проблему українців – поневір'яння у чужих країнах через різноманітні ворожі політичні обрудки та «піддавання» українців на них: «скільки гетьман Богдан вигнав з України таки української, хоч і не вже покатоличеної, шляхти! – промовив, князь ... Хіба ж ці шляхтичі й діди не діти однієї матері України?» [5; 27].

Козаки, представлені у романі «Гетьман Іван Виговський», є носіями традиційних національних рис українців: прагнення до волі, боротьби за неї, сміливості, відваги, поваги до людської особистості. Вони активні учасники всіх важливих історичних подій в Україні, носії української національної ідеї. У образах козацтва проявлені *основні риси національного характеру українців*: волелюбність, прив'язаність до рідної землі, відданість своїм переконанням і традиціям у складний для України час, коли, як зазначає класик: «Ми навіть не знаємо докладно, яку умову поставили уповносилени від царя московські бояри з ласькими комісарами. Царські посланці не пус-

тили нас і в посольський намет. А ляхи сказали нам..., що вони постановили таку умову з царем, щоб Україна з Запорозьким військом знов була під Польщею... А як військо Запорозьке з усією Україною не буде покорятись ляхам, то цар буде помагати ляхам своїм військом і битиме військо Запорозьке... Московські бояри грубі, дурні й темні. Ляхи їх дурять... Пани не одмежували й досі границь України, не вважають на нас, як на вольних, незалежних од Польщі, а Москва знов хоче віддати нас панам на поталу. Пани дурять Москву! Ніколи вони не оберуть собі за короля московського царя... Ляхи намовляли кримську орду напасти на Україну, підмовляли й цісаря» [5; 16–17]. Змішана військово-політична ситуація навколо України, внутрішні чвари українських еліт, зокрема боротьба за гетьманську булаву, підривали силу української національної ідеї та демонструють нам трагізм ситуації, коли внутрішні розбіжності можуть використовуватись для знищення національних прагнень. І. Нечуй-Левицький у романі порушив і питання взаємодії українців із іншими народами, зокрема москвитами та поляками, підкресливши їх відмінні від українців ментальні риси. Іван Виговський, який із щирістю патріота переймається долею рідної України, підсумовує, що: «ні волі, ні науки Москва не понесе на Україну, а понесе тільки грубих, здирливих та лайливих бояр... В його майнула думка, як би то взяти в свої руки гетьманську булаву, щоб здійснити оті золоті мрії Немиричеві та й свої на добро, на просвітність рідної України» [5; 22].

І. Нечуй-Левицький доволі детально виписав козацтво, звернувши увагу на його національний колорит та різноманітність. Козаки, з одного боку, є символом української національної єдності і духу, а з іншого – іноді мають різні політичні погляди, що веде до внутрішніх конфліктів в Україні та ускладнює реалізацію національної ідеї у несприятливому зовнішньому світі. Суперечності між козацькими лідерами теж призводять до конфліктів. Проте саме козаки у творі є *носіями традиційної української свободи, військової доблесті та братерства*; втілювачами духу незалежності та боротьби за рідну землю. Слова, що вкладені до вуст отамана Івана Сірка: «Не козакам помирати в своїй хаті. Наша смерть на чистому полі, наше тіло на поталу орлам та вовкам-сіроманцям» [5; 31], свідчать про криваву боротьбу та відображають бойовий дух козацтва за волю і свободу свого народу, та рідної України.

Важливу роль у вичленуванні національного характеру в романі має й образ Київського митро-

полита Сильвестра Косова, духовного лідера, який виступає за *релігійну незалежність України*. Сильвестр та київське духовенство проти підпорядкування України московському патріарху, бо розуміють, що це веде до втрати українського релігійного суверенітету й самобутності: «поки наша церква залежить от цареградського патріарха, ми вдержимо свою автономію і свої права. Не такої заспіває нам московський патріарх Никон, чоловік простий, невчений, крутий та завзятий на вдачу» [5; 26]. Сильвестр Косів уособлює у творі важливу складову української ідентичності – *прагнення до духовної свободи*, збереження власної культури і волі для свого власного неповторного розвитку.

Образи українського духовенства відображають важливу складову *національної ідентичності*, адже митрополит та інші панотці є не лише духовними наставниками українського народу, а й відіграють важливу роль у політичних та моральних питаннях свого часу. Вони проявляють патріотизм, відданість ідеї незалежної України та підтримують суверенну гетьманську владу. Проте, через політичну розрізненість, духовенство також є символом поневолення України. Традиційні релігійні риси, такі як слідування вірі та моральним засадам, співіснують із необхідністю пристосування до політичних умов.

Основними рисами українського характеру, які описав письменник є: 1) свобода та незалежність – українці прагнуть самостійності та чинять опір будь-яким формам політичного та духовного підпорядкування; 2) відвага та войовничість – вони готові боротися заради своїх ідеалів; 3) нестабільність та розбрат – попри військову силу, козацьке військо часом роздирилося внутрішніми чварами чи зрадою, а церкву змушували виконувати політичну роль пристосування, що і є головними проблемами епохи Руїни.

Національний характер героїв роману І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський» відображає багатогранність українців середини XVII століття. Національний характер героїв роману також розкривається у творі через їх *морально-етичний вибір*. Особливо це стосується головного героя однойменного роману – Івана Виговського, який змушений жертвувати власними ідеалами для збереження політичної стабільності, з одного боку, він хоче зберегти незалежність, з іншого – вимушений поступатися.

Класик зобразив особистості героїв-українців, які приймають моральні та політичні рішення у складних історичних умовах. Образи козацтва,

духовенства, а також самого Виговського є не тільки зображенням історичних діячів, а й яскравими прикладами національної ідентичності, що формувалася через внутрішні суперечності, боротьбу за суверенітет та взаємодію з іншими культурами та державами. Твір відображає не лише історичні події, але й глибокі моральні дилеми, які стояли перед українськими діячами того часу, що робить його важливим джерелом для вивчення національної свідомості.

Висновки. Таким чином, у історичному творі І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський» через образи гетьмана, козаків, митрополита, українського духовництва та політичних діячів показані українські національні риси характеру, сильні та слабкі сторони української менталь-

ності – волелюбність, героїзм, стратегічне мислення, але водночас розбрат, непослідовність, неусвідомленість, недалекоглядність та внутрішня боротьба, коли слід бути послідовними, свідомими та зосередитись на зовнішніх загрозах для України.

Цей роман є багатограним і актуальним твором, що розкриває національний характер героїв через моральні та політичні дилеми та підкреслює важливість морального вибору під час боротьби за незалежність, збереження національної ідентичності, що робить його важливим і для розуміння історичних та політичних процесів у наш час, адже порушує проблеми, які й досі впливають на національну ідентичність, життя та розвиток України.

Список літератури:

1. Грушевський М. С. *Історія України-Руси*: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. К.: Наук. думка, 1991. Т. 9. Кн. 2. 1997. 776 с. URL: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur9.htm> (дата звернення: 20.03.2025).
2. Дорошенко Д. І. *Нарис історії України* : в 2 т. К.: Глобус, 1992. Т. 2 : Від половини XVII століття. 1992. 349 с.
3. Немировська О. Ф. Хрононіми як показник історичного часу (на матеріалі роману І. С. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський»). *Записки з ономастики*. 2008. №11. С. 28–36.
4. Нечуй-Левицький І. С. Гетьман Іван Виговський. Львів, 1899. 340 с.
5. Нечуй-Левицький І. С. Роман «Гетьман Іван Виговський». URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=902>
6. Сліпушко О., Катюжинська А. Історичні ремінісценції козацьких літописів у романі І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський». *Літературознавчі студії*. 2019. Вип. 57. С. 151–160. DOI: [https://doi.org/10.17721/2520-6346.3\(57\).151-160](https://doi.org/10.17721/2520-6346.3(57).151-160).
7. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.). К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 447 с.
8. Шевчук В. О. Козацька держава: Етюди до історії українського державотворення. К.: Абрис, 1995. 389 с.

Bykova T. V. The National Character of the Heroes in I. Nechui-Levytskyi's Novel «Hetman Ivan Vyhovskyi»

The article examines the national character of the heroes of the novel «Hetman Ivan Vyhovskyi» by the classic of Ukrainian prose – Ivan Nechuy-Levytsky. The author examines the features of the Ukrainian mentality through the image of the main hero of the work and the Cossacks, clergy, and other political figures. The main features of the Ukrainian character, such as love of freedom, strategic thinking, courage, and internal contradictions that influenced the historical development of Ukraine, are analyzed; Ukrainian and Moscow political traditions are compared. The novel is presented as an important literary work that reflects the key features of national identity.

The main attention of the article is paid to the depiction of the central hero of the novel – the historical character Ivan Vyhovsky, who, as a representative of the Cossack elite, is forced to balance between personal beliefs and political reality. The national character of this character is revealed through his moral dilemmas, strategic decisions, and desire to preserve the independence of Ukraine in conditions of external and internal pressure. Vyhovsky acts in a difficult political situation and contradictory political trends of his time. Additionally, the article examines the images of other characters in the novel, including the Cossacks, representatives of the clergy and Moscow political opponents. The Cossacks are key figures, bearers of national traditions of their time. Through them, the author showed political and military problems in Ukraine and the emotional, moral experiences of the nation in the conditions of the struggle for sovereignty.

The content of the article focuses on how, through the national character of the heroes, I. Nechuy-Levytsky conveyed the internal contradictions in Ukrainian society in this difficult historical time, which is important for understanding the historical context, the political situation in Ukraine in the middle of the 17th century.

The author of the article emphasizes that the novel «Hetman Ivan Vyhovsky» is of great importance for the study of national consciousness and the history of Ukraine, because through the national characteristics of the heroes it allows us to delve deeper into the psychological and political aspects of the era.

Key words: *Ivan Vyhovsky, I. Nechuy-Levytsky, national character, Cossacks, historical novel, Hetmanate, Ukrainian mentality, Hadyatsky Agreement, political consciousness, spirituality, sovereignty.*

Дата надходження статті: 05.09.2025

Дата прийняття статті: 10.10.2025

Опубліковано: 29.12.2025